

a tulajdona volt, gazdagon illusztrálták, és természetesen mondható az is, hogy nem egyedüli szövegeként volt az *Imitatio* a kötetben: a másik mű, a *L'Échelle de Paradis* ugyanebben az évben, ugyanebben a műhelyben látott nyomdafestéket. Az anyanyelvű szöveg és a kép mint piaci érték tehát már adott volt a nyomdászat megjelenése előtt is. A sokasodó számú műhelyek tulajdonosai technikai újítások árán tudták ezt a két, bevételt növelő tényezőt mozgósítani.

A két szöveg ebben az esetben megállt (eladható volt) önálló könyvként, de az *Imitatio* gyakran más, hasonló szellemű szövegekkel együtt került az olvasó kezébe. A lyoni (1489. Jehan Trechsel) kiadás társszövege visszaul a devotio moderna németalföldi gyökereire: Jean Charlier de Gerson *De meditatione cordis*-ával együtt jelent meg. A kiállított példány margójegyzetei a használat többféle módjára utalnak.

Az *Imitatio Christi* nem egyedüli szöveg volt a belső vallásosság erősítését célzó törekvések segítésére. Volt konkurens könyv is. Ilyen a most is kiállított (editio princeps, Lyon, 1489 k. Jean Dupré) francia *L'Internelle consolacion*, amely egyidős a másikkal: 1447 körül állították össze, és a 16. század közepéig „versenyelőnyben” volt (1560-ig 10 francia nyelvű *Imitatio Christi* mellett ez 23 alkalommal jelent meg). Jól mutatja ez a történet a francia főpapság taktikáját a protestáns reform elkerülésére: humanista felkészültség a saját köreikben, a belső vallásosság erősítése a közemberek körében (no és a hasznot meg hírnevet hozó politika mellett odafigyelés a hívek gondjaira; ez nagy tudomány, a mostani egyházi vezetők is tanulhatnak).

Valamennyi kiállított könyv külön történet, külön tanulságokkal. A kiállítás szervezői bemutatták a különféle szövegvariánsokat, az *Imitatio Christi* leggyakoribb kísérőszövegeit, az egyes kiadások különféle képi megformáltságát és a tipikussá/topikussá váló képi alakzatokat, a szövegtükör (mise en page) változásait és a különféle nyelvű kiadások különlegességeit is. Az első angol kiadás (London, 1502. Wynkyn de Worde) természetesen szerepel, mutatva, hogy az angol reneszánsz mégiscsak francia dolog (Margaret Beaufort, première femme de la renaissance anglaise à livrer son oeuvre au public). A Tudor hercegnő

(II. Henrik anyja) a lyoni kiadás alapján maga dolgozott a szövegen, mely tulajdonképpen parafrázisa Thomas a Kempis szövegének. A dán fordítás (Kobenhavn, 1632. Salomon Sartor) bemutatása aláhúzza azt a ténytet, hogy az *Imitatio* felekezeteiktől függetlenül népszerű olvasmány volt. A protestáns egyházakon belüli hasonló lelkeségi mozgalmak – például a pietizmus – műveivel párhuzamos a befogadástörténete, ahogy a 17–18. században az újabb katolikus tanítások, a janzenizmus vagy a teológiai neologizmus is társszövegnek tartotta.

A kiállításon találkozunk a szöveg verses adaptációinak első képviselőjével (Pierre Corneille, Paris, 1656. Robert II Ballard), de ugyanígy a különleges tipográfiai megoldások bemutatásával is (Paris, 1643. Pierre Moreau: typo-kalligrafikus; Antwerpen, 1656. Balthasar II Moretus: a spanyol kiadáshoz kreált új betűtípussal és szövegtükörrel). Külön fontos figyelni arra a jelenségre – amelynek megmutatása kifejezett szándéka volt a kiállítás rendezőinek –, hogy miként válik az udvari olvasmányból a tömegek naponta lapozott könyvévé az *Imitatio Christi*.

MONOK ISTVÁN

Monok István: A művelt arisztokrata: a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger, 2012. Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 470 l. /Kulturális örökség/

Miért érdemes megismerni a történelmi Magyarország területén élt arisztokraták könyvtárait? Mert tulajdonosaik a gazdasági és a politikai hatalom legfőbb birtokosaként hatással voltak a környezetükben élőkre és az egyházi életre – gondoljunk a „cuius regio, eius religio” elvére. A megszűnő vagy meggyengülő királyi és fejedelmi központok helyett a nemesi udvarokra hárult a művelődési intézményrendszer működtetése is. Többnyire erős szálak fűzték őket Európához, folyamatosan befogadták a különböző filozófiai és teológiai irányzatokat, így fontos kapcsolattörténeti forrásként szolgálnak az általuk (potenciálisan) olvasott könyvek. Ezekről a művelődéstörténet számára fontos gyűjteményekről olvashatunk Monok István legújabb könyvében, amely a Kossuth Kiadó és az

egri Eszterházy Károly Főiskola összefogásával útjára induló „Kulturális örökség” című sorozat első köteteként jelent meg. A reményteli sorozat célja, hogy az írott mellett az épített vagy a műszaki örökségünkről is közöljön monográfiákat.

A szerző a könyvtár-, olvasmány- és művelődéstörténeti kutatások meghatározó személyisége, főszerkesztője a *Magyar Könyvszemlé*-nek és szerkesztője többek között az „Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez” című sorozat könyves kötetének. A most bemutatott olvasmánytörténeti elemzés is jórészt az „Adattárak”-ra épül, kiegészítve a napjainkban is kézbe vehető kötetek bejegyzéseivel és a főnemesi mecenatúra segítségével megjelent művekkel. Monok István a Zrínyi-könyvtár katalógusának kiadása óta (1992) számos tanulmányban értekezett a hazai főnemesség olvasmányairól.

A kötet három kisebb és egy nagyobb fejezetből épül fel. A rövidebbek a nemesi udvar és a könyvkultúra kapcsolatát, a nemesi könyves műveltség forrásait, valamint a királyi és a nemesi udvar összefüggéseit mutatják be, a mű nagyobb része pedig az egyes gyűjteményekre fókuszál.

A főnemesség olvasmányainak vizsgálata során lemondhatunk a máshol megszokott területi tagolásról, hiszen nincs olyan sajátosság, amely markánsan elkülönítené egymástól a nyugat-magyarországi és a felvidéki arisztokratákat. A református szempontból meghatározó családok által lakott Erdély sajnos teljes egészében kimaradt a kutatásból, hiszen a Teleki, a Bethlen és az Apafi családok könyves hagyatékának vizsgálata önálló kötetet kívánt volna. Ugyancsak nem kapunk képet a Partiumról, mivel a területről nem maradt fenn a kötetbe illő (főnemesi) jegyzék. Egyébként sem lehet teljes a kép, mivel néhány család (az Erdődyek, Listiek) könyves műveltségéről alig tudunk valamit. Az is kérdéses, hogy ki számított a korszakban a főrendek közé: a bárók, grófok, hercegek biztosan, de a nádori címet viselő köznemesi származásúakat is ide sorolhatjuk. Ugyanakkor külön csoportot alkotnak az arisztokrata származású főpapok.

A nemesi udvar és a könyvkultúra viszonyát elemezve két alapvető megállapítást tesz a szerző. A nemesek közti jövedelmi különbségek meghatározták a könyves kultúra alakulását, valamint a hazai könyvtérmező szűk keresztmetszete és az

európaihoz képes jelentősen korlátozott könyvkereskedelem is sajátos helyzetet teremtett.

Az udvari kultúra több szálon is kötődött a könyvekhez, először is a tudás megszerzésén keresztül. A főnemesek külföldi utazásai (peregrinatio academica, cavaliers tour) jó lehetőséget kínáltak a vásárlásra, és az udvarban tanuló nemes ifjak iskoláztatásához is szükség volt könyvekre. A gazdálkodás és az egyházszerzés kérdéseire ugyancsak választ találhattak az olvasmányokban. Az udvarába nyomdászt hívó főnemes támogatta a könyvkiadást (mint például Nádasdy Tamás Sárváron), majd a megjelenő nyomtatványok bekerülhettek a mecénás könyvtárába. A családi bibliotékákat használták az udvarban élő értelmiségiek, tisztviselők és természetesen a családtagok is. A könyvbeszerzés többnyire áttételesen történt: alumnus, kereskedő, gazdatiszt, esetleg külföldi ágens intézhette.

A nemesség könyves műveltségének forrásait tipologizálva egységes képet alkotó forráscsoportokat kapunk. A különböző összeírások nyomán ritkán született katalógus, mivel a könyvtárak mérete miatt nemigen volt rá szükség, néhány száz kötet között a gyűjteményben járatos személy könnyen tájékozódhatott anélkül is. Nem maradt fenn katalógusa a két legnagyobb, részben ma is hozzáférhető gyűjteménynek sem (Nádasdyak – Pottendorf, Esterházyak – Fraknó), ellenben ismerjük a Zrínyi Miklós könyvtáráról készült összeírást. Könyvjegyzékek készülhettek és fennmaradhattak árveréseken, hagyatéki leltárak felvételekor, az árvaügyi iratok között, végrendeletben, vagyonelekből, esetleg per során, kölcsönzéskor, személyes feljegyzésekben (kötetés, vásárlás) és a vagyonszeírások esetében. De érdemes vizsgálni a nem jegyzékészterű forrásokat is, mint a könyves utalásokat tartalmazó levelezést vagy a meglévő kötetek tulajdonosi bejegyzéseit.

Monok István az Adria-tengertől a Partiumig, egy délről északra, nyugatról keletre tartó félkörívet leírva veszi sorra a főnemesi gyűjteményeket. A kötet törzsanyagában olvashatunk többek között Istvánffy Miklós történetirő egykor kétezer kötetes könyvtárának fennmaradt kötetéről, és megtudhatjuk, hogy a mai Horvátország területén élő nemesek körében hangsúlyosan jelen voltak az olasz és horvát nyelvű könyvek. Így a Mikulichok

beleci könyvtárban és a Zrínyiek csáktornyai és ozalji gyűjteményeiben is (főként a költő, Zrínyi Miklós bibliotékája tanúskodik erős itáliai hatásról).

Gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre a Bathányiak németújvári és a Nádasdyak sárvári és pottendorfi gyűjteményéről. Esterházy Miklós nádor Lakompakon, majd Fraknón gyűjtött könyvtárat a 16. század elején. A fiatalon családfővé váló Esterházy László a rekatolizáció egyik eszközeként támogatta a nyomdákat, és Kismartonba költöztette az addig összegyűlt könyveket.

A Thurzókkal átlépünk a Felvidék (Felföld) területére. Thurzó (III.) Kristóf Szepesváron, a nádor Elek Semptén és a szintén nádor (V.) György Biccseán gyűjtött bibliotékát. A Pálffyak közül az országbírói tisztelet viselő Miklós a rekatolizációhoz kapcsolódó kiadványokat támogatta. Szinte teljesen ismeretlen Illésházy Istvánnak, az ország első nem katolikus vallású nádorának könyves műveltsége, noha a főúr jelentős szerepet játszott az evangélikus egyház életében, és valószínűleg szép humanista gyűjteménye lehetett.

Az evangélikus kiadványokat és peregrinus diákokat támogató szklabinjai Révayak könyvtárai ellenben jól dokumentálhatóak. A szintén lutheránus Ostrosithok több generációs illavai könyvtárának két katalógusa is fennmaradt a 17. század középső harmadából. Berényi György 1650-ben felmérte a birtokait, és eközben született a temetvényi vár és a karancsberényi ház kisebb gyűjteményeinek összeírása. A 17. századból ismerjük a Forgách Imre főispán által a trencsényi iskolának ajándékozott köteteket és Forgách Ádám szalánci hagyatékát.

Református szempontból a legizgalmasabb a Rákóczi család könyvtárainak sorsa. Rákóczi Zsigmond életét és tetteit a Biblia mellett a keresztény újsztoicizmus (Justus Lipsius) hatotta át. A „nagy” fejedelem, I. György szenvedélyes gyűjtő volt, a kortársak szerint olykor a gyulafehérvári könyvtár kárára is. Minden hozzáférhető bibliakiadást megszerzett, valamint hozzájutott udvari orvosa, Csanaki Máté hagyatékához is. Amikor Lorántffy Zsuzsanna végakaratóból a pataki kollégiumra szállt a Rákóczi család könyvtára, nagysága meghaladhatta a 2000 kötetet, és tartalmában is az egyik legértékesebb gyűjtemény lehetett az országban. Az iskolát nem sokkal később Báthory

Zsófia, II. Rákóczi György özvegye a jezsuitáknak adta át a könyvtár egy részével, más része pedig vándorolni kényszerült. II. Rákóczi Ferencnek több kisebb könyvtárát is ismerjük; műveltségének franciás jellege mellett elsősorban a janzenista teológia, az erkölcsfilozófia, a meditációs irodalom, a szépirodalom és a történelem iránti érdeklődését érdemes kiemelni.

Pázmány Miklós, kora egyik legműveltebb arisztokratája 386 kötetét az olmtüzi jezsuita rendháza hagyta. A Balassa család több leszármazottjának részletesen ismerjük az olvasmányait, de Balassa Bálintét csak érintőlegesen. Csáky István szepesvári könyvtárának 1671-ből maradt fenn tematikus katalógusa.

Konstantinápolyi száműzetésének idejéből van információnk Thököly Imre házi könyvtáráról, amely főként magyar szerzők műveiből, humanista irodalomból és történelemből állt. Végezetül Bercsényi Miklós ungvári könyvtáráról olvasva megtudhatjuk, hogy a latin, magyar és német mellett a kor diplomáciai nyelvén, franciául nemigen olvashattak.

A nemesi könyvtárakban vannak olyan tematikai csoportok, amelyek többé-kevésbé kijelölnek egy műveltségi alapvonalat. Közös bennük a tulajdonos felekezetéhez tartozó teológiai irodalom és a kegyességi művek jelenléte. Általában érdekelte őket a magyar történelem (különösen Bonfini!), valószínűleg már csak azért is, mert az őseikről olvashattak. A jogi és politikaelméleti művek gyakorlati haszonnal bírtak az országgyűlésen jogalkotóként és tisztségeikben jogalkalmazóként működő arisztokratáknak. A tankönyvekre a következő nemzedékek miatt volt szükségük, és az egyéni érdeklődés kifejezőjeként megjelenhettek a klasszikus antik irodalom, az építészet, a harcászat vagy a gazdálkodás körébe tartozó művek is. A hazai könyvkultúra sajátos helyzete miatt gyakrabban találkozhatunk az udvari bibliotékák közösségi használatának nyomaival, mint Európában máshol – például az „et amicorum” típusú bejegyzéssel.

A kötethez jelentős tudományos apparátus tartozik: terjedelme több mint harmadát a „Függelék” teszi ki, megalapozva a téma (tovább) kutathatóságát. Az olvasmányosság igényeinek megfelelően a mintegy 1300 jegyzetet nem láb-,

hanem végjegyzetként szerkesztették a „Függlék”-be, ezáltal a szakavatott olvasó úgy juthat hasznos részletekhez, hogy ezzel nem terhelik a „laikus” érdeklődőt. A felhasznált irodalmat tartalmazó jegyzék önálló ajánló bibliográfiaként is megállná a helyét, valamint részletes és alapos személy- és helynévmutató teszi kezelhetővé a szöveget. Illusztrációként a kötetben szereplők arcképei, ex librisei, autográfbejegyzések és néhány városmetszet emeli a kötet értékét.

Alig néhány apró tévedést találtam az izlése-sen szerkesztett kötetben, amelyek a mű értékét lényegében érintetlenül hagyják. Példaként említeném, hogy a 41. oldalon az első magyarországi magánkönyvtári árverésésként szerepel az 1751-es debreceni eset, amikor Tabajdi Sáska János néhai kollégiumi professzor hagyatékára lehetett licitálni. Ezzel szemben Tóth Béla nyomán ismert, hogy Tabajdi kollégája, Maróthi György hagyatéki árverése ugyanott már 1745. július 30-án megtörtént. Maróthi egyébként egyik levelében említi, hogy a kollégiumi könyvtár duplumaiból 1743. augusztus 15–17. között rendezte az első aukciót a városban (Tóth Béla: *Maróthi György*. Debrecen, 1994. 215–223).

A bemutatott kötet jól példázza, hogy fegyverek közt sem hallgattak a műzsák, és a fordulatosa kora újkorban is éltek olyan személyek, akik udvarukban iskolát tartottak fenn, segítettek az egyházakat fejlődni és megújulni, mintát kínáltak a környezetükben élőknek a nyugat-európai kultúrából, és integrálták a korszakban megszerezhető tudást. A címadás is erre utal: a kötet segítségével az elmaradottság és a műveltség sztereotípiájával szemben a műveltség megszerzésének elsőrangú forrásával, a nyomtatott könyvvel szoros kapcsolatot ápoló főnemeseket ismerhetünk meg.

Monok István akadémiai doktori értekezéseként alapvető munka született, amely a művelődéstörténeti képzés ajánlott irodalmának jegyzékéből sem hiányozhat ezentúl. Remélhetőleg hamarosan követni fogja az erdélyi főnemesi könyvtárak bemutatása mellett a főpapság, a nemesség és a többi jelentős társadalmi csoport olvasmányainak részletes ismertetése, hogy az eddiginél teljesebb képet kapjunk a Kárpát-medence 16–18. századi művelődéséről.

OLÁH RÓBERT

Régi magyarországi nyomtatványok IV. 1656–1670. HELTAI JÁNOS, PAVERCSEK ILONA, PERGER PÉTER és P. VÁSÁRHELYI JUDIT munkája V. ECSEDY JUDIT és KÁFER ISTVÁN közreműködésével. Szerk.: P. VÁSÁRHELYI JUDIT. Bp. 2012. Akadémiai Kiadó – OSZK, 1361 l. + 100 lapon címlapképek.

A *Régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy) korábbi köteteihez (RMNy 1473–1600, 1601–1635, 1636–1655) hasonlóan a jelenlegi, negyedik rész megjelenését is nagy hazai és nemzetközi várakozás előzte meg, tekintettel tartalmára és a feldolgozás módszerére. A tartalom illetően azért, mert a magyarországi nyomdászat és könyvkiadás újabb jelentős korszakáról kapunk nélkülözhetetlen adatokat; a feldolgozás módszerét illetően pedig azért, mert továbbra is áll Heltai János (és mások) megállapítása, hogy ilyen részletesen, mint Magyarországon, még sehol nem tárták fel a kora újkori könyvkiadás tényleges összetételét és tartalmát. (Természetesen ehhez hozzátartozik, hogy a Kárpát-medencében a kora újkorban a túlnyomórészt nyugatabbra fekvő országokban jóval több nyomtatvány látott napvilágot, s a hazai olvasók a könyveket nagyobb részt e piacokról szerezték be.)

A nemzeti retrospektív bibliográfia legújabb kötete 1071 nyomtatvány leírását adja közre a 2626. tételszámtól a 3696.-ig, az „Appendix”-ben pedig 55 tételt ír le a 216. sorszámtól a 271.-ig – azaz a korábbiak folytatásaként tárja elénk az 1656–1670 között részben vagy egészben magyar nyelven, illetve a történelmi Magyarország területén bármely nyelven nyomtatásban megjelent műveket.

A negyedik kötet tételeit Borsa Gedeon és munkatársai megszokott módszere szerint dolgozták fel: az egyes nyomtatványok időrendbe sorolva szerepelnek a kötetben, ezen belül a nyomdahe-lyek, majd a szerzők betűrendjében kereshetőek. A feldolgozott kiadványokról a lehető legpontosabb bibliográfiai leírás olvasható (szerző, cím, fizikai jellemzők), majd a bibliográfiai hivatkozás, a műfaji meghatározás, a mű tartalmi egységei; ezután következik a szakirodalmi összefoglaló a tudományos vonatkozásokkal, s végül a példányadatok: melyik könyvtárban található példány az adott műből, s az milyen állapotban van. (Az OSZK RMNy Szerkesztősége minden fellelhető példányról nyilvántartást vezet. Az RMNy második